

OSVRTI

MIRA RADOJEVIĆ

Asistent, Filozofski fakultet
Beograd, Čika Ljubina 18–20

U SUSRET SA »TOTALNOM ISTORIJOM«

Povodom trotomne knjige Ljubodraga Dimića KULTURNA POLITIKA
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE 1918–1941, Beograd 1996–1997.

Poslednjih godina, u mnogim tekstovima usmerenim na predstavljanje i kritičko vrednovanje historiografskih radova, kao i na brojnim promocijama knjiga, naglašavani su krupni pomaci istorijske nauke – kako u otvaranju novih tema, do nedavno »zaboravljenih« ili potiskivanih, tako u jednom celovitijem, kvalitativno drugačijem pristupu i istorijskim izvorima i njihovom tumačenju. Primetno je, takođe, da su novim knjigama posebno obogaćena naša znanja iz istorije Jugoslavije, što, pored ostalog, možemo smatrati i posledicom pojačanog interesovanja za probleme »prve« i »druge« jugoslovenske države u čijem su ne mnogo srećnom trajanju traženi koreni jugoslovenskog opšteg kraha početkom devedesetih godina. Pojava čak desetina knjiga pružila je odgovore na brojne nedoumice, šireći istovremeno krug pitanja na čijem istraživanju tek treba raditi. Vrednim spominjanja čini nam se i utisak da deo zasluga za pokrivanje »belih mrlja« u historiografiji pripada mlađoj, pa i najmlađoj generaciji istoričara, čije knjige, ponekad i prve, odaju naučniku zrelost i formiranost, pokazujući da su njeni pripadnici u potpunosti primili poruku profesora Đorda Stankovića, po čijem mišljenju upravo ta generacija, suočena sa otvorenim arhivama, oslobođena ideoloških stega i naoružana solidnim znanjima, »nema pravo na grešku«. Od nje se očekuju *prave knjige* i pisanje *totalne istorije*, čiji su imperativi poznavanje metodologije, vladanje empirijom, širina obrazovanja, ideološka i politička neopterećenost, celovit i sveobuhvatan pristup svakom proučavanom problemu, poštovanje načela naučnosti i stručnosti kao jedinog kriterijuma u istraživanju i pisanju. U toj mlađoj i najmlađoj generaciji poslenika istorijske struke prepoznatljiv je jedan krug istraživača, koji bismo mogli nazvati učenicima profesora Branka Petranovića. Mada neki od njih nisu imali sreću da, pored drugih profesora, budu i njegovi daci, primetan je uticaj koji su na njih vršili oni koje je u prvim naučnim koracima usmeravao profesor Petranović. Sa nadom da će nam biti oprošten sentimentalni odnos prema preminulom profesoru i svemu onom dobrom u ljudskom i naučnom smislu, čime je svoje »studijce« (kako je govorio) nesebično darovao, mislimo da smemo reći kako se pomenuti krug prepoznaje po ozbiljnim, često veoma temeljitim historiografskim radovima, nastalim posle višegodišnjeg strpljivog rada u tišinama arhiva. Nasledem profesora Petranovića otuda ne smatramo samo mnogobrojne naslove iza kojih je sakriveno višedecenijsko njegovo traganje za što potpunijom slikom istorije Jugoslavije, već i taj duboki trag koji je ostavio u svojim učenicima. Na ovom su tragu, obogaćujući ga i nadgrađujući ličnim doprinosom nauci kojoj su posvećeni, i profesorovi naslednici.

O knjizi jednog od njih pokušali bismo da govorimo ovom prilikom. Svesno kažemo »pokušali bismo«, jer zadatak nije nimalo lak. Takvim ga čine bogatstvo i značaj knjige, kao i ogroman napor koji je u njeno nastajanje autor uložio.

Objavljivanje knjige Ljubodraga Dimića »Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941«, I–III, Beograd 1996–1997, s razlogom je dočekano kao naučni i kulturni događaj. O njenoj retkosti naslućivano je već na osnovu doktorske disertacije »Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1929–1941«, odbranjenoj na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1993. godine, koja je poslužila kao oslonac za trotomnu monografiju pred nama. Prikazi knjige objavljeni su u većini istorijskih naučnih časopisa i brojnim sredstvima javnog informisanja, održano je više promocija – u Beogradu i unutrašnjosti, autor je dao mnoge intervjuje. Napokon, treba reći i to, knjiga je nagrađena nagradom »Svetozar Miletić« za publicistiku (?) i nagradom »Inicijal«, kao najbolja knjiga iz oblasti nauke na saj-

mu knjiga u Nišu. U našoj naučnoj i kulturnoj javnosti malo je knjiga koje su izazvale takvo opšte i stručno interesovanje i prihvatanje. Prema jednoj izjavi, njena je pojava predstavljala »praznik istorijske nauke«, a prema naslovu jednog od prikaza pokazala »nadmoć istorije« nad nekim drugim, manje ili više srodnim naukama.

U pokušaju da odgovorimo na pitanje šta je to što je upravo ovu knjigu izdvojilo iz nekolicine drugih objavljenih u isto vreme, pošli bismo od onoga od čega je krenuo u njen potpisnik – od izvora. Šesnaest stranica popisa arhivskih izvora, objavljene arhivske i memoarske građe, periodike i literature ne kazuju mnogo onima koji nisu sami uranjali u obilje arhivskih fondova, neiscrpnost međuratne štampe i periodike, bezbrojne naslove neophodne literature. Povod za razmišljanje daje već podatak da fond Ministarstva prosvete, jedan od najvažnijih za istraživanu temu, sadrži 3.579 fascikli. Pored ovog, korišćeno je i više drugih fondova i zbirki pohranjenih u Arhivu Jugoslavije, Arhivu Srbije, Arhivu SANU i Arhivu Vojno-istorijskog instituta. Uočljiva činjenica da se navedeni arhivi nalaze u Beogradu, a da je temom iz naslova obuhvaćen ceo prostor međuratne Jugoslavije, ne dovodi, međutim, u sumnju celovitost istraženosti problema. Jer, samo Arhiv Jugoslavije, na primer, čuva građu svih centralnih, saveznih institucija koje su učestvovala u kreiranju kulturne politike. Bogat naučni aparat, kao pomoćni pratilac teksta, upozorava nas i na nekolicinu izvora koji su, koliko nam je poznato, u punoj meri iskorišćeni tek u ovoj knjizi. Reč je o statističkim godišnjacima, popisima stanovništva, budžetima državnih prihoda i rashoda, stenografskim beleškama Narodne skupštine i Senata. Mada objavljene, ovi su izvori retko upotrebljavani. Ljubodrag Dimić je u njima otkrio pravi rudnik dragocenih saznanja, puštajući povremeno da svedoče sami za sebe, ne opterećujući ih suvišnom analizom, ali ih veštinom iskusnog istraživača poredeći i stavljajući jedne naspram drugih. U njegovoj knjizi postoji otuda mnogo tabela i obilje broječnih pokazatelja, koji su do nedavno uopštenu priču o ekonomskoj i kulturnoj zaostalosti i neravnomernosti razvoja jugoslovenskih pokrajina učinili bolno stvarnom i dokumentovanom.

Iskustvo i istraživački sluh autora »Kulturne politike Kraljevine Jugoslavije 1918–1941«, kada je već o izvorima reč, pokazuje i njegov osećaj da iz zaborava izvuče mnoštvo brošura i »sitnih« članaka, »pokopanih« u međuratnoj štampi i periodici, kojima je, dodajući im druge izvore, često statističke, dao istorijsku potvrdu i vrednost. Samo je na taj način, tom sposobnošću preplitanja potpuno različitih, naizgled teško spojivih izvora i literature, mogla, čini nam se, biti oživljena istorijska priča o čoveku međuratne Jugoslavije, njegovim verovanjima, običajima, ishrani, odevanju, stanovanju.

Rezultate istraživanja, čiji je samo jedan deo zbog njegove fizički teške savladljivosti nazvao »istraživačkom avanturom«, Ljubodrag Dimić je podelio u sedam poglavlja sa više desetina manjih celina: Socijalno-ekonomska osnova jugoslovenskog društva i kulturna politika, Država i kulturna politika, Prosvetna politika kao deo kulturne politike, Kulturni boj rimokatoličke crkve i države, Manjinsko pitanje i kulturna politika, Strani kulturni uticaji i prožimanja, Kulturna politika i stvaralaštvo. Svako od navedenih poglavlja moglo je biti predmet samostalnog, odnosno posebnog istraživanja. Štaviše, neka od njih, ako ne i sva, moguće je tako i čitati – kao zasebne celine. Tek sva zajedno, međutim, daju potpunu sliku, čineći u svom redosledu neku vrstu piramidalne strukture, čija je baza stvarnost jugoslovenskog društva – rečju i brojem pokazana u svojoj ekonomskoj i kulturnoj oskudnosti i neujednačenosti, a vrh – visoki dometi kulturnih i umetničkih stvaralaca, uključenih u evropske i svetske umetničke pokrete i pravce, kao dokaz da Jugoslavija nije bila »provincija duha«. Na tom putu od »dna« ili tla do vrhunskog stvaralaštva, čitalac prati priču koju je Ljubodrag Dimić naučnički tkao, pretvarajući je od istraživačke u saznajnu avanturu.

Osobiti saznajni doživljaj naslućuje se već iz nadahnutih uvodnih napomena, sa bogatstvom postavljenih pitanja, koje su autora pokazale spokojnim i sigurnim u onom što je istraživačkim naporom i analizom pregledane građe sagledao, pouzdanim u zaključcima, zapitanim nad onim što je povremenim siromaštvom izvora ostalo skriveno, otvorenim za sve dopune koje bi mogle uslediti. Taj početak knjige, nabijen istraživačkim nemirrom i stvaralačkom energijom, nagovestio je da se iza nepretencioznog i jednostavnog naslova nalazi mnogo više od onoga što bi neupućeni čitalac očekivao od pojma »kulturna politika«.

Baveći se značenjem tog pojma u teorijama kulturologa, sociologa i antropologa, Ljubodrag Dimić je problem gledao »očima istoričara«, zaključujući da »razlaz sa teorijskom mišlju o kulturnoj politici postaje neminovan od trenutka kada istoričar, suočen sa izvorima, sagleda motive željenog, osobenosti proklamovanog, nedostatke ostvarenog u konkretnoj istorijskoj situaciji«. S pravom smatrajući da je iskustvo Jugoslavije »sasvim specifično«, analizu njene kulturne politike gradio je na bogatoj empiriji, u okviru društvenih, političkih, ideoloških, kulturnih i socijalno-ekonomskih događanja u Kraljevini. Ne izdvajajući i ne mogući da »zadatu temu« mehanički izdvoji iz celine zbivanja, shvatio ju je kao »oblast u kojoj se mogu sagledati društvene, političke i ideološke suprotnosti; identifikovati osnovni ciljevi društvenog razvoja i uzroci političkih borbi, uočiti odnos slobode stvaralaštva i vlasti, razumeti položaj čoveka i svakodnevni život«. U tom smislu, ova je knjiga mnogome studija ne samo o kulturnoj politici, već i o jugoslovenskom društvu između dva svetska rata.

Proučavajući socijalno-ekonomsku osnovu jugoslovenskog društva, Ljubodrag Dimić je analizirao njegove različitosti na koje su istoričari davno ukazivali, ali ih ne i detaljno dokumentovali. Smatrajući neravnomernost osnovnom karakteristikom jugoslovenske države, neujednačenost njenog društva posmatrao je kao posledicu različitog istorijskog razvoja, običaja, tradicije, mentaliteta, jezika, pisma, veroispovesti, nejednake ekonomske razvijenosti. U tom društvu, koje je toliko toga delilo, promišljena kulturna politika trebalo je da čini sve što može ne samo na prevazilaženju kulturne zaostalosti i modernizaciji uopšte, već i na integraciji naroda koji su se prvi put našli okupljeni u jednoj državi. Za takvo njeno definisanje, smatrao je autor, »neophodno je bilo znati kakvo se društvo želi ostvariti i kojim sredstvima. A baš na ta pitanja vlast u Kraljevini SHS (Jugoslaviji) duže od jedne decenije nije imala odgovora. Smisao i sadržina kulturne politike bili su uslovljeni prirodom društvenog sistema, načinom uređenja i stepenom funkcionisanja vlasti, ekonomskim mogućnostima društva, kulturnim tradicijama, istorijskim nasleđem. Ta brojna ograničenja presudno su uticala na to da se u čitavom periodu između Prvog i Drugog svetskog rata kulturna politika iskazuje kao skup želja i projekata koji nisu imali mnogo zajedničkog sa realnim stanjem, što je od subjekata vlasti ona doživljavana isključivo kao politička delatnost, pogodna forma za plasiranje ideoloških sadržaja, oblast u kojoj se projektuju i parcijalno iskazuju politički pogledi, ideološki interesi, ekonomske mogućnosti, kulturne potrebe, kolektivna svest i zrelost društva«.

Mišljenja po kojima je kultura svodena na »servis politike« i »poligon ideologije« potvrđuje činjenica da i u proučavanju kulturne politike postavljene hronološke granice odgovaraju onima koje su omedili gotovo čisto politički događaji, učinivši priznatim prelomnicama 1918, 1929, 1935, 1939. i 1941. godinu. Navedene granice Ljubodrag Dimić je prekoračivao svaki put kada je neku od posmatranih pojava trebalo dublje sagledavati, tražeći joj korene i objašnjenje u bližoj ili daljoj prošlosti. Takvim uspešnim iskorakom, pored više drugih, smatramo i stranice o pokušajima unifikacije pisma i jezika početkom XX veka, u vreme težnji za postizanje jugoslovenskog književnog jedinstva. Drugu vrstu »prekoračenja«, nastalih nezadovoljavanjem jednostavnim odgovorima na složena pitanja, čini obogaćenje postojećih znanja i razmišljanja o ekonomskim, političkim i nacionalnim odnosima u Kraljevini Jugoslaviji, srpskom i hrvatskom pitanju, Rimokatoličkoj crkvi, sokolskom pokretu, Narodnoj odbrani, Srpskom kulturnom klubu, problemima nacionalnih manjina, ruskoj emigraciji. I pored postojanja nekolicine knjiga koje hronološki pokrivaju period šestojanuarske diktature i godina koje su joj sledile, do pojave knjige o kojoj govorimo, ideologija integralnog jugoslovenstva i njeno nestajanje bili su, na primer, znatna nepoznanica. Upravo ovo pitanje smatramo, međutim, osobito važnim s obzirom na utisak da »Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941« pruža više, do sada retko ili nikako isticanih razloga za kraj jugoslovenske nacionalne i državne misli.

Utisak poraza mogli bi nametnuti i rezultati kulturne politike, budući da nije uspeła u svojim suštinskim ciljevima. Ljubodrag Dimić je, ipak, zaključio da je »u zemlji u kojoj su se susretale različite kulture i civilizacije, konfesije, kulturna i istorijska nasleđa, mentaliteti, običaji, navike, životna iskustva, kulturna politika, koja je nastojala da gotovo nespojive stvari integriše primenom neprimenjivih metoda, dala... rezultat koji se ne može ignorisati. Postignuto je manje od željenog, ali rezultat ipak nije bio mali. Inercija

istorije uzmicala je pred izazovima modernog vremena, kome je, uz ostalo, utirala puteve i kulturna politika«.

U pokušaju da govorimo o knjizi »Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941« nastojali smo da izbegnemo detaljnije iznošenje njenog sadržaja, iz čijih je više od 1.600 stranica teško izdvojiti ono što bi je predstavilo na najbolji način, ne čineći pri tome »nepravdu« drugim, ne manje bogatim ili važnim delovima. Želeli smo da se ograničimo na postavljanje problema, onako kako ga je autor video, ukazujući, na drugoj strani, na osoben istraživački metod Ljubodraga Dimića, u čijem se pristupu struci najbolje odlike tradicionalne historiografske škole prirodno nadgrađuju savremenim pogledima i zahtevima istorijske nauke na pragu XXI veka. Takvim pristupom on se iskazao kao dostojan učenik profesora Petranovića, ali po mnogo čemu svoj, prepoznatljiv po ozbiljnosti istraživanja, širini pogleda, shvatanju istorije u totalitetu, solidnoj erudiciji, lepoj pisanoj reči, sigurnom kretanju među šumom problema iz istorije Jugoslavije, nezadovoljavanju uprošćenim rešenjima. Sve ove osobine vidljive su i u »Kulturnoj politici Kraljevine Jugoslavije 1918–1941«, o kojoj će se svakako još mnogo govoriti. Jer, to je jedno od onih retkih dela koja u nauci postavljaju nova merila vrednosti, teško dostizana, ali uvek željena.